

ŞAMANİZM VE ŞAMANDAN ÂŞİĞA İNTİKAL EDEN TRANS OLGUSU

Shamanism and the Transmission of Trance Event from the
Shaman to Asik

Ensar ASLAN*

Özet: Geleneksel kültürümüzün önemli bir dalı olan âşık edebiyatının kaynağı Şamanizm'e dayanmaktadır. Şaman adayı şaman olabilmek için esrime nöbetleri ile transa halinde başka âleme geçer. Genç âşık adayı sıkıntı, hastalık, gaflet ve rüya anında manevi âleme dalar. Pîr, derviş gibi kutsal kişiler tarafından kendisine bade/dolu verilerek saz çalma ve şiir söyleme yeteneği kazandırılır. Şaman tambur veya davul, âşık saz sesiyle uyanarak doğaçlama ilahi ve şiir söyler. Paralel bir motif kompleksi ile gelişen bu sanata geçiş aşamaları aynı kültür geleneğinin bir devamı olduğunu ve âşığın kökeninin şamana dayandığını ortaya koymaktadır.

Anahtar sözcükler: Şaman, âşık, trans, rüya, bade, gelenek.

Abstract: *As an important part of our traditional culture, Asik literature is derived from Shamanism. For a shaman candidate, in order to be a shaman, he goes through ecstasy attacks and lives in a different world in a transcendental position. A young Asik candidate also enters a spiritual world when he goes through hardship and illness or when he is in heedlessness and dreaming phase. A Pir or Dervish gives him wine and teaches him how to play saz, a musical instrument, and recite poems. Shaman wakens by the sound of drum and Asik wakens by the sound of saz and begins to recite poems or sing religious songs. Such parallel complex motifs show the link between shaman and Asik. These links indicate that Asik has his roots from shaman.*

Keywords: *Shaman, Asik, Trans, Dream, Wine, Tradition.*

Geleneksel kültür ve edebiyatımızın önemli bir dalı olan âşık edebiyatı, her ne kadar 15-16. yüzyıllarda tanınip şekillenmeye başlamışsa da, bu edebi oluşumun kaynağının daha derinlere, Şamanizme dayandığını söylemeliyiz. Şamanist inanç sisteminin ve toplumsal yaşam tarzının en önemli ihtiyacı ve temsilcisi olan şamanın eğitimi, yetişmesi ve toplumdaki görevleri ile âşık edebiyatının temsilcileri olan âşıkların yetişmesinin ve âşık olmalarının birçok bakımdan benzeyip örtüştüğü dikkati çekmektedir. Her şeyden önce ve önemlisi, şamanın da âşığın da oluşum ve güç kaynağının ilahi oluşu, yani manevi güçlerden

* Prof. Dr.-, Dicle Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Ortaöğretim Sosyal Alanlar Bölümü.

beslenmesidir. İleride bu benzerlikleri ayrıntıları ile belirtmeye çalışacağız. Ancak daha önce, şamanın yetiştiği toplumsal yaşam tarzını şekillendiren Şamanizm inanç sistematiğinin esaslarını görmeye çalışalım.

Türkler, tarihte değişik zaman dilimleri içerisinde Şamanizm, Budizm, Manihaizm, Musevilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık gibi din ve inanışları benimsemişlerdir. Ancak bütün Türk kavimlerinin gerek din gerek inanç sistemlerini en çok etkileyen Şamanizm olmuştur. Şöyle ki, Türkler başka dinleri benimsedikten sonra bile Şamanizm'in birçok inanış ve kaidelerini bırakamamışlardır. Bu etki İslamiyet'ten sonra da devam etmiş ve günümüze kadar bütün Türk - İslam uluslarında yaşamıştır.

Tarihi bilgiler ve kalıntılar, çok eski çağlardan beri Türklerde tek ve ulu bir varlık olan Gök Tanrı inancının olduğunu ortaya koymaktadır. Tunguzlar, Samoyedler, Türk-Tatarlar gibi Sibirya ve Orta Asya halkları arasında da Yüce Tanrı anlamında Gök Tanrı/Tengri inancı vardı (Eliade, 1999).

Bengi Taş yazıtlarında Tengri'nin bir kez Türk sıfatı ile, "Türk Tengrisi" şeklinde ifade edildiğini görüyoruz. Bu da, onun diğer milletlerin inandığı tanrılardan veya tanrıdan farklılığını göstermek için yapılmıştır. Kök Türkler için ikinci bir Tanrı kavramı yoktur. Tarih ve din tarihi araştırmalarına bakacak olursak, dünyanın hemen her yerinde ve bütün toplumlarda Yüce Yaratıcı, Büyük Tanrı inancının var olduğunu görürüz (Kalafat, 2004: 9, 17).

Asya Türk toplumlarında Gök Tanrı'dan başka ikinci derecede ilahlar ve ruhlar vardı. Ancak Gök Tanrı en Yüce Tanrı anlamına geldiğinden, kutsal, Yaratıcı tanrı Gök Tanrı'dır.

Mete Han, İ.Ö. 176 yılında Çin İmparatoruna gönderdiği mektubunda, kendisini tahta Gök Tanrı'nın çıkardığını ve zaferlerini Gök Tanrı'nın yardımıyla kazandığını belirtmektedir. Orhun Yazıtlarında, evrenin yaratıcısının Tanrı olduğu kayıtlıdır. Gök Türk devleti Tanrının isteğiyle kurulmuş, kağanını Tanrı vermiş, tahta o çıkarmıştır (Ergin, 1978: 20). Türk adını tarihte ilk defa resmi devlet adı olarak kabul eden Gök Türkler, kendilerine gökteki Tanrıya mensup, ilahi güç anlamına gelen, Gök Türk ve Gök Türk devleti adını vermişlerdir (Kafesoğlu, 1976: 710).

Bütün Türk lehçelerinde ortak olarak kullanılan öz Türkçe Tengri/Tanrı sözcüğü, kaynaklarda çoğul değil, hep tekil olarak kullanılmıştır. Bu hitap ve sesleniş şekli de, tek Tanrı varlığını ve inanışını göstermektedir.

Şamanizm genelde, Kuzey ve Orta Asya Türk topluluklarına özgü dinsel bir olgu ve inançlar bütünüdür. Bu inanışların temeli, Gök Tanrı ve onun yarattığı güneş, yer, su, atalar ve ocak (ateş) kültlerine dayanırdı. İnsan ve doğanın birlik ve beraberliği; dünya, insan, hayvan ve bitkilerin birbirlerini tamamlayan bir bütün olarak düşünülmesi, şamanist düşünce sisteminin esasını oluşturur.

Şamanist inanç sistematüğinde kâinat üç kısımdan ibarettir. Bunlar Gök, yeryüzü ve yer altı karanlıklar âlemidir. Göğün en üst katında oturan, evreni ve evrendeki bütün varlıkları yaratıp yöneten ezel ve ebed büyük Gök Tanrı, Altay Şamanlığında Bay Ülgen, diğer Kuzey ve Orta Asya Şamanlığında Kayra Han'dır. Ancak Gök Tanrı yerine kabul edilen Bay Ülgen'in Gök Tanrıdan ayrılan tarafları vardır. Şöyle ki; Tanrı'nın çocuğu yok, Ülgen'in ise yedi oğlu, dokuz kızı vardır. Ülgen sözcüğü Kırgız, Kazak ve Moğolca'da "büyük, ulu, yüce" anlamlarındadır. Tanrı Ülgen göğün dokuzuncu katında, güneş ve yıldızlardan daha ötelelerde, altın kapılı bir sarayda, altından bir taht üzerinde oturur. Ülgen'in katına dokuz engelden geçilerek gidilir. Buraya ancak şaman ve kamlar gidebilir. Tanrı Ülgen ve Gök Tanrı, İslamî Tanrı inanişında olduğu gibi ezel ve ebed yani öncesiz ve sonrasızdır (Aslan, 2008: 170).

Tanrı Ülgen'le insanlar arasında aracılık yapan, insanları kötü ruhlardan koruyan yardımcı ruhlar vardır. Yeryüzünde ve gökte bulunan Utkuçi, Yayık, Suyla, Karlık ve Mergen adındaki bu ruhlar, şamanın isteklerini Ülgen'e ileterek, insanlara yardımcı olurlar.

Şamanlıkta, yer altındaki karanlıklar dünyasına egemen olan Erlik, insanlara kötülük yapan ruhtur. Altay şamanlığında Erlik, yerin en alt katında, kara çamur veya kara demirden yapılmış bir sarayda kara tahta üzerinde oturan korkunç bir varlıktır. Erlik'in yanında ona yardımcı olan birçok kötü ruh daha vardır. Bütün kötü ruhları Erlik'in dokuz oğlu yönetir.

Şamanizmde birbiriyle ilişki içerisinde bulunan, mücadele eden iki âlem vardır. Bunlardan biri maddi dünya varlıklarına ve insanlara hükmetmeye çalışan tanrılar ve ruhlar âlemi, diğeri de insanlar âlemidir. Bu durumu, manevi ve maddi âlemin çok yönlü münasebet ve mücadelesi şeklinde de sunabiliriz Tanrılar ve ruhlar âlemi, insanların iyiliğine veya kötülüğüne çalışanlar olarak kendini gösterir. Bu münasebetler içerisinde gerçek dünya insanlarına görev ve fonksiyonlarıyla her bakımdan umut olan ve bu inanç olgusuna adını veren en önemli aktif tipin şaman olduğu görölmektedir.

Şaman sözcüğü, Hindistan'daki Pali dilinde "Ruhlardan esinlenen kişi" anlamındaki "samana" sözcüğünden türemiştir. Sanskritçede "Budacı rahip", Mançu dilinde "oynayan, dans eden, iş yaparken sürekli hareket eden kişi" anlamlarındadır. Türk kavimleri şamanlara genellikle "kâhin, âlim, filozof" anlamlarına gelen kam, Kırgız ve Kazaklar baksi veya bahşi derler. Şamanizm olgusu içerisinde şaman; insanlarla ruhlar arasında arabuluculuk yapan büyücü, sihirbaz, din adamı olarak tanımlanabilir. Ancak Eliade'nin belirttiğı gibi, sihire ve sihirbazlara dünyanın hemen her yerinde rastlanır; oysa Şamanlık, üzerinde ısrarla durduğumuz özel bir sihirsel uzmanlık durumu gösterir: ateşe egemen olma, sihirli uçuş gibi... Bu nedenle, şamanın öteki nitelikleri arasında bir de sihirbazlık olsa

bile, her sihirbaz uluorta şaman diye nitelenemez. Şamanın gerçekleştirdiği sağıltmalar (tedaviler) için de aynı nokta belirtilmelidir. Her otacı sağıltıcıdır, ama şaman bu işte kendine özgü bir yöntem kullanır. Şamancıl esrime tekniklerine gelince, bunlar dinler tarihinde ve dinsel budunbilimde tanıklanmış tüm esrime çeşitlerini kapsamaz; dolayısıyla, herhangi bir esrik kişiyi hemen şaman sayamayız; şaman, ruhunun bedeninden ayrılarak göğe tırmanmaya ya da yeraltına inmeye giriştiğini varsayan özel bir esrimenin uzmanıdır. Şamanın ruhlarla ilişkisini belirtmek için de aynı türden bir ayırım yapmak gereklidir. İlkel ve çağdaş dünyada hemen her yerde ruhlarla (spirits) ya da cinlerle, gerek çarpılma, gerek onlara egemen olma şeklinde ilişkiler sürdürdüklerini iddia eden kişilere rastlanır. Bu ruh fikriyle ve onun insanlarla kurabileceği ilişkilerle ilgili olarak ortaya çıkan sorunları gerektiği gibi ele alabilmek için birkaç kalın cilt gerekir. Zira ruh (espirt) ölmüş birinin ruhu olabileceği gibi, bir doğa ruhu, mitsel bir hayvan, vb. de olabilir. Fakat Şamanizm'in incelenmesi bütün bunların ele alınmasını gerektirmez; burada şamanın, yardımcı ruhları karşısındaki konumunun açığı çıkarılması yeterlidir. Bir şamanın örneğin ruhlara tutulmuş bir ecinniden ne bakımdan farklı olduğu kolayca görülecektir: O kendi ruhlarına egemendir; şu anlamda ki, insan olmakla birlikte, ölülerin, cinlerin ve doğanın ruhlarının âleti olmaksızın onlarla iletişim kurmayı başarır (Eliade, 1999: 23).

Yukarıda belirtildiği gibi şamanı sadece sihirbaz, büyücü ve aracı olarak tanımlamak yeterli olmaz. Yüzyıllar boyu toplumların dinsel gereksinimlerini karşılayarak umut ve sığınma vasıtası olan, insanları fiziksel ve psikolojik yönden tedavi ederek rahatlatan, törenlerde dini ve mitolojik manzumeler söyleyip çalgı çalan, dans eden şamanın, büyük yeteneklere sahip, mitolojik bir ozan, pratik eylem ve ritüellerde uzman ve saygın bir kişi olduğunu söyleyebiliriz.

Şamanlar ak kam ve kara kam olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ak kamlar göğün ve aydınlık âleminin Tanrısı Ülgen ve onun emrindeki iyi ruhlara tapar ve insanlara iyilik yaparlar. Kara kamlar ise yer altının kötü ruhu Erlik ile ona bağlı kötü ruhlara tapar ve insanlara kötülük yapmağa çalışırlar.

İlahi güç ve yeteneklere sahip olan şaman, derin bir vecd ve coşkunluğa kapılarak trans haline geçer. Bedenden ayrılan şamanın ruhu, göklerin ve yer altı dünyasının gizli âlemlerini dolaşır, genellikle ayı, kurt, geyik, kartal veya baykuş gibi hayvan biçimlerinde düşünülen ruhlarla temas kurarak, iyi ve kötü ruhların güçlerini insanların iyilik ve kötülükleri için kullanır.

Şamanizm, peygamberi, kurucusu, yazılı bir kitabı ve belirli bir dini sistematiği olmadığı için dinden çok bir inançlar olgusu şeklinde tanımlanır. Eski insanlar bütün dünyayı iyi ve kötü ruhların etkisi altında gördüklerinden, kötü güçlere karşı ruhlarla iletişim kurmanın yollarını aramışlardır. Bu nedenle ailede ve çevrede bulunan güçlü şahsiyetlere sahip kişilerin yardımına sığınmışlardır. Bu,

aile ve toplum Şamanlığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Daha sonra, yukarıda belirttiğimiz oluşum ve gelişimler sonucunda nesilden nesile geçen, inanişaya dayalı şaman tipi oluşmuştur.

Şamanistlere göre insanların hastalığına ve ölümüne sebep olan yer altının hâkimi kötü ruh Erlik'tir. Erlik'in yeryüzüne gönderdiği ölüm ruhu "aldaçı" insanların ruhunu alarak öldürür. Bazı Şamanist Türk kavimlerinin inanişasına göre, ölen insanın ruhu bir kuş şeklinde uçup gider.

İnsanları ve toplumları derinden etkileyerek kendisine tapılacak derecede bağlayan şamanın yetişmesinin, yani şaman olabilmenin belirli yolları ve kuralları vardır. Her isteyen şaman olamaz.

Altaylarda Şamanlık, babadan oğla veraset yoluyla intikal eder. Yani şaman olmak için belli bir şaman neslinden olmak gerekir. Şaman atalarından birinin ruhu, şaman olacak torunla ilgilenecek onu rahatsız eder (ruh basması) ve şaman olması için yönlendirir. Bu koruyucu ruh, şamanın güç kaynağıdır. Onun yardımı olmadan güçlüklerle başa çıkamaz. Bu uyarıların belirtileri gençlik çağında âniden ortaya çıkan ve sık sık tekrar eden esrime nöbetleri ile kendini gösterir. Şaman adayı bu esrimeler sırasında acılar içerisinde kıvrılarak garip sesler çıkarır, kendinden geçer, trans haline girer. Daha sonra sakinleşerek, davul çalmak, şiir söylemek ve gâipten haberler vermek gibi şaman belirtilerini sergilemeye başlar.

Bazen de şaman soyundan olmayan ancak Şamanlığa hevesli, istekli, yetenekli ve psikolojik olarak kendisini hazırlamış olan bir genç, ölmüş bir şamanın ruhu vasıtasıyla şaman olmaya zorlanır. Bedensel ve ruhî bunalıma girer. Üç gün veya yedi gün yiyip içmeden, sürekli uyku ve baygınlık halinde, ruhlar dünyasında seyahat eder, ilahiler söyler, gelecekle ilgili gâipten haberler verir. Bu vecd ve trans hali, fiziksel veya ruhi bir şok etkisiyle son bulur ve aday normale döner. Böylece hazır olduğu anlaşılan genç aday, usta bir şamanın rehberliğinde talim ve eğitimden geçtikten sonra Şamanlığa seçilir.

Yakutlar arasında şaman adayları ormanda saklanır, kendini suya atar, ateşe atar veya bir yerini keserdi. On gün veya daha uzun süre sonra köyüne kan lekeleri içinde abuk sabuk konuşarak dönerlerdi. Bu tür trans hali gösteren vecd seyahatlerinin sonunda Samoyet Şamanlarının tamburlarını yapacakları ağacı gösteren kutsal tanrıyı da bu rüyalarda tanıdıkları ifade edilmektedir. Şamanizmde pek çok rolü olan bu tambur aynı zamanda şamanı vecd halinden uyandırmak için de kullanılmaktadır. Şaman bir tedavi âyininin sonunda vecd halinden çıkamazsa, tambur getirilir ve tellerine üç kere vurulur. Tambur sesini duyan şaman trans halinden hemen uyanarak gözlerini açar (Günay, 1986: 15).

Her iki durumda da şaman adayları usta, yaşlı şamanlar tarafından eğitilerek yetiştirilir. Uzun yıllar birçok aşamada devam eden bu bedensel talim, eğitim ve öğretiler süresinde şaman adayına dini ve mitolojik anlatmalar, sihir,

büyük, ibadet, gelecekte haber verme, ölümlerin ruhlarını öteki dünyaya gönderme, iyi ve kötü ruhlarla temas kurma, törenler düzenleyerek kurban sunma, hastaları tedavi etme, davul çalma, ilahî söyleme, dans etme gibi Şamanlığın bütün bilgi, beceri pratik ve yetenekleri kazandırılır. Çok zor olan transa geçme ve geleneksel eğitimlerden sonra başarılı olduğu kabul edilen kimsenin ruhlar tarafından Şamanlığa davet edildiğine inanılır.

Adayının Şamanlığa başlaması, usta şaman eğiticisinin gözetiminde yapılan bir törenle kutlanır. Tören sırasında adaya şaman elbisesi giydirilerek, eline şaman davulu ile at kılı sarılı bir söğüt dalı verilir. Bu arada eğitici usta şaman, tören elbiseleri giyerek adayın arkasında ilahiler okur. Şaman adayını tören süresince Şamanlık yemini niteliğindeki bu dua ve öğretileri tekrar eder.

Elimizde bulunan çeşitli belge ve bilgilerden edindiğimiz kültür kalıntıları, şiirin ilkel toplumlarda mitoloji ve inanca dayalı söylencelerle başladığını, daha sonra kahramanlık, sevgi ve sosyal içerikli konulara yer verildiğini göstermektedir. Bu kalıntılar, Türklerin çok eski çağlara kadar uzanan bir kültür ve edebiyat geçmişinin olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Ancak yazının kullanılmadığı çağlardaki bu edebiyat, sözlü olarak oluşup yaşamaktaydı. Bu nedenle eski dönemlere ait elimizde bulunan şiir örnekleri oldukça sınırlıdır,

Turfan kazılarında elde edilen Mani ve Buda dönemlerine ait Uygurca yazılmış manzumelerin, Türk şiirinin ilk örneklerinden olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca Divanü Lügat'te Türk'te bulunan şiir parçalarının büyük bir çoğunluğunun XI. yüzyıldan daha eski dönemlere ait olduğu bilinmektedir.

Eski Türk toplumlarında, ölen bir kişinin tanrı katında ruhunu yüceltmek, öteki dünyada huzur bulmasını sağlamak, amacıyla çeşitli törenler ve dini ayinler yapılırdı. Sığır, Şeylan (Şölen) ve Yuğ denilen bu dini ve av törenlerinde, çeşitli Türk toplumlarında şaman, kam, baksi ve ozan adı verilen sanatçılar, koşuklar, sagular ve ilahiler söylerlerdi (Köprülü, 1989: 72). Daha sonraki dönemlerde toplumsal gelişim ve değişim süreci içerisinde bu çok yönlü şair sanatçıların görevleri ve alanları ayrılarak, dini konuları din adamları, sihri konuları büyücü ve falcılar, hekimlik tabip-doktorlar, şairlik ve müzisyenlik de ozanlar tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Dizdaroğlu, 1969: 14). Asya Türk devletlerinde, Dede Korkut destanlarında, Selçuklularda ve Anadolu Beyliklerinde ve söz ve deyişleriyle görülmeye başlayan ozanlar, XV. yüzyıla kadar halk arasında ve orduda, kopuz çalarak, Oğuzlara ait kahramanlık destanları ile çeşitli konulardaki deyişlerini terennüm etmişlerdir. Ancak, belirttiğimiz nedenlerle ruhani görevleri ve dini etkinlikleri sona eren ozanlar, toplumdaki saygınlık ve itibarlarını kaybetmeye başlamışlardır.

Şamanlığa başlamanın, yukarıda belirttiğimiz dini, sihri vecit inanış ve ritüelleri, Türkistan ve Horasan sofi ve dervişlerinin, İslam mistisizmiyle yoğurup

Anadolu'ya taşıdıkları bir gelenektir. Prof. Dr. Umay Günay'ın değerli araştırmasında belirttiği gibi, Anadolu sofilerinin şiirleri ve biyografik menkıbeleri kompleks rüya motifinin ilk unsurunu daima ihtiva etmektedir. Şiirlerinde inandıkları kutsal pirin elinden bir kadeh şarap içince dünyanın sırrına erdiklerini ifade etmektedirler (Günay, 1986: 16).

*Çün ol badeden, mest olduk, hayran olduk.
Barak Baba*

*Muhabbet camın içeriz, mest olup serden geçeriz.
Dukakizade Ahmet*

*Hüsündür ey dilber, bu aşkehlin eder hayran
Senin aşkın şarabıdır ciğerleri eder büryan.
İsmail Maşuki (Oğlan Şeyh)*

*İçmeyen vuslat şarabın yer elinden be dem
Benzer ol mahiye ki ummanı bilmez kandedir.
Sarban Ahmet*

*Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Pir Sultan Abdal*

Bir bardak bade içtikten sonra şair sofiler durumlarını çok kere, içim yanıyor, kalbim eridi, çılgın gibiyim, kör uykudan uyandım gibi içenlerin ulaştıkları vecit halini ima etmektedir. Bu tür şiirlerde bir bardak şarap içerek vecde dalmak halk hikâyelerinin kompleks rüya motifinin minyatür şeklidir. Bir bardak şaraba verilen “dolu”, “şarab-ı aşk”, “aşk badesi”, “cam u muhabbet” gibi sıfatlarla kutsal kişi, ruhani lider için kullanılan “Pir”, “Şah”, “Pir-î Mugan” gibi sıfatlar şiirlerde ve halk hikâyelerinde aynıdır (Günay, 1986: 17).

Türk coğrafyasında XV. yüzyıldan itibaren sahneye çıkan âşık, aşka düşen, tanrıya gönül veren, yüreği aşk ile yanan, kalbi muhabbetle nurlanan, Yunus tarzında dervişane ilahiler söyleyen kişi anlamındadır. Bu dönemlerde Anadolu'da ve Osmanlı İmparatorluğunun bütün yörelerinde yaygın olarak faaliyet gösteren tarikatların, tasavvuf düşüncesini etkin bir biçimde yaşayıp yaydıkları görülür.

Fuat Köprülü, Âşık edebiyatının, Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra teşekkül eden tekke edebiyatının, özellikle Bektaşî tarikatının etkisiyle meydana geldiğini belirtir (Köprülü, 1989: 195). Bu ortamlarda yetişen âşıklar, eski geleneklere bağlı kalarak, din konuları, tasavvuf düşünce ve inanışlarını şiirlerinde terennüm etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda âşık olmalarının, saz çalıp özellikle doğaçlama şiir söylemelerinin gücünün ve kaynağının ilahî olduğu düşüncesine varmışlardır. Halkın âşıklar hakkındaki görüş ve düşünceleri de bu yönde

gelişmeye başlamış, özellikle bazı yetenekli usta âşıklara, dervişane yaşayış ve tavırları nedeniyle “Hak âşığı” adı verilmiş ve hayatları etrafında çeşitli efsaneler anlatılmaya başlanmıştır.

Hak âşıklarının anlatmalarında, âşıklığa başlamaları çoğunlukla Hızır, pîr, derviş veya manevi bir gücün teşviki ve rehberliği ile olur. Rüyada veya gaflet (uyur-uyanık, dalgınlık) anında tecelli eden (görünen) mürşit, onun bir sevgiliye âşık olmasını sağlayarak, saz çalma ve şiir söyleme yeteneği bahşeder. Halk hikâyelerinde görülen âşık kahramanlara bu yeteneklerden başka, karşısına çıkan her türlü engeli aşabilme güç ve kuvveti kazandırır.

Âşık olma, rüya, bade ve pîr (mürşit) motif kompleksi içerisinde aşamalı olarak gelişen, ilahî düşüncelerle yetenek kazanma pratik ve ritüelleridir. Âşıklığa geçişin başlangıç noktası olan ve hareketi sağlayan bade içme motifi, âşığın bütün yaşamında dikkati çeken önemli bir olgudur.

İslami inanç ve kurumlarının topluma hâkim olmasıyla dini görevlerini ve toplumdaki itibarlarını kaybeden ozanlar, kendilerinin de manevi bir güce sahip olduklarını ve ilham kaynaklarının ilahî güçler olduğunu belirtmek ve kanıtlamak amacıyla rüya görme ve bade (dolu) içme motifini işlemeye başlamışlardır.

Bade; sıvı bir içecek, her hangi bir yemiş, ulu bir kişinin söylediği öğüt-nasihât sözleri veya bir görüntü şeklindedir. Rüyasında veya gaflet anında pirlar, dervişler, erenler meclisinde değişik ritüellerle kendisine aşk (pîr) badesi ve er badesi sunulan genç, saz çalma, türkü söyleme ve kahramanlık yeteneği kazanır. Bir sevgiliye âşık olur. Yaşayan âşıkların sevgilileri, kendi çevrelerinde bulunan genç kızlardır. Halk hikâyelerininin âşık kahramanları ise genellikle kendisini, resmini veya aynada gördüğü, adını ve adresini öğrendiği erişilmesi güç bir sevgiliye âşık olurlar.

Âşığa, pirlar meclisinde bir mahlas (takma ad) verilir ve özellikle türkülerinde bu mahlası kullanması istenir.

Yarı baygın halde, uyanan âşığın ağzından köpükler akar. Esrime nöbetleri geçirir. Ruhî çöküntü (depresyon) içerisinde. Çoğu zaman usta bir âşığın çaldığı saz sesiyle kendine gelebilir. Bazen de kendiliğinden uyanır. Verilen mahlasını kullanarak söylediği türkülerle, manevi kazanımlarını çevresindekilere anlatır.

Âşıklıkta rüya ve pîr elinden bade içme olgusunun geleneksel, sosyal ve psikolojik nedenleri vardır. Şöyle ki; çocukluğundan itibaren çevresinde bulunan âşıkların anlattıkları türkü, hikâye, efsane, bade içme ve yaşam öykülerini, dinleyerek yetişen ve bu olaylardan etkilenen genç aday, âşıklara ve âşıklığa özenerek saza ve söze heves sarar. Bu süreçte gece gündüz kendisine bade verileceğini düşler. Psikolojik ve donanım olarak hazır halde âşıklık hedefine odaklanmıştır. Rüyasında gördüğü sıkıntılı, karanlık bir olayı, yiyip içtiği bir nesneyi veya uyanırken gördüğü, yaşadığı, etkilendiği sevgiliyi, bir kişi veya bir

varlığın kutsallığını, kendisine manevi bir güç, mürşit ve ilham kaynağı olduğu şeklinde yorumlar. Böylece bilinçaltında uzun zamandan beri sakladığı rüya görme ve bade içme beklentisinin gerçekleştiğine inanır. Bu olayı, egzotik mekânlarda daha çok kutsal imge, motif ve tiplerle fantastik bir biçimde kurgulayarak bade içme öyküsünü oluşturur. Ancak bu geçiş ve oluşum aşamasında genç âşık adayının doğuştan var olan âşıklık yeteneğinin, yoğun istek ve arzusunun en önemli etken olduğunu belirtmek isteriz.

Eski ve yeni zamanlarda yaşayan âşıkların çoğunun bir rüya görme ve pir elinden bade içme öyküsü vardır. Çünkü “Hak âşığı” denilen badeli âşıkların ilham kaynaklarının ilahi olduğuna inanılır. Halk arasında birinci sınıf usta âşık olarak görülen Hak âşıklarının toplumda, saygın bir yeri vardır. Bu nedenle halkın nazarında ikinci sınıf âşık durumunda olmak istemeyen âşıklar, kendilerine bir bade içme öyküsü hazırlarlar. Zira bu olayın önemli ekonomik bir boyutu da vardır. Şöyle ki, köy ve kasabalarda düğün meclislerine çoğunlukla badeli âşıklar davet edilir. Şehirlerdeki âşık kahvelerinde halk, badeli âşıkların türkülerini ve hikâyelerini dinlemeyi tercih eder.

Halk hikâyelerinin âşık kahramanlarına, “aşk badesi” ile birlikte “er badesi” sunularak, saz çalma ve türkü söylemenin yanında, olağanüstü işler başaran yiğitlik ve kahramanlık yeteneği bahşedilir. Bu nedenle halk hikâyelerinin kahramanlarını bir elinde sazı bir elinde kılıcı ile görürüz. Yani bunlar âşık kahramandır.

Âşıkların yaşam öykülerinde ve özellikle âşık edebiyatının önemli bir kolu olan halk hikâyelerinin âşık kahramanlarının tanımında gördüğümüz rüya, bade ve pir motif kompleksinin, tematik olarak başlangıçtan itibaren etkin, hareket sağlayan ve sürükleyici bir fonksiyon olduğu dikkati çeker.

Âşıkların ilahî kaynaklar yoluyla âşıklık yetenek ve özelliği kazanması, daha önce Şamanizmde gördüğümüz genç şaman adayının şaman olabilmek için geçirdiği esrime nöbetlerinin benzeri ve gelenek içerisindeki bir devamıdır. Şaman adayı esrimeler sırasında acılar içerisinde kıvrılarak garip sesler çıkarır, kendinden geçer, trans haline girer. Değişim geçirerek bilinç dışı ile doğrudan ilişki kurar. Daha sonra sakinleşir, davul veya tambur çalar, ilahiler söyleyerek gaipten ve gelecekte haberler verir.

Âşıkların rüya görme ve bade içme olgusunda genç âşık adayı uyandığında depresyon geçirmektedir. Bilinçaltına odaklanmış, düş halindedir. Ağzından köpük gelir. Usta bir âşığın sazının sesiyle uyanarak, kendisine gelir, rüya âleminde yaşadıklarını türkülerle ifade etmeye çalışır.

Şaman adayının Şamanlığa, âşık adayının âşıklığa geçişi, yukarıda görüldüğü gibi tamamen aynı gelenek içerisinde devam edip gelen, birisi Şamanist

diğeri İslam mistisizmi ile örümlü ritüel ve pratiklerdir. Bu durum âşık geleneğinin, şaman, baksi ve ozanın devamı olduğunu ortaya koymaktadır.

Prof. Dr. İlhan Başgöz, Türklerin Şamanizm ve Şamanlık etrafında oluşan kültürlerini, ayin ve törenlerini, halk hikâyelerinde tekrarlanan ve âşıklığa başlamada en önemli unsur olan rüya motifi kompleksinden hareketle İslami şekle ve ruha büründüğünü belirtir (Başgöz, 1967: 1-18).

Şamanların yaşadıkları trans olayını ve inanca dayalı geleneksel ritüellerin tarihi süreç içerisinde çeşitli dinsel ve geleneksel etkileşimlerle âşığa ulaşmasını belirttikten sonra, geçmişte ve günümüzde yaşayan âşıkların âşıklığa başlamalarını yani âşik olmalarını örnekler vererek irdelemeye çalışalım.

Görüşüp konuştuğumuz ve araştırdığımız, sayıları yüzleri bulan âşıkların hemen hemen tamamı, âşik olmalarını rüyada veya uyanırken karşılaştıkları gizemli, kompleks bir olaya bağladıklarını görürüz. Peygamberler, pirlar, erenler, dervişler, ak sakallı nur yüzlü ihtiyarlar, sevgililer, eski zamanların, yaşamı efsaneleşmiş usta âşıkları, bade sunulan kırklar meclisi, tekin olmayan mekânlar ve mezarlıklar, âşıklığa başlamada etken olan kompleks motif sargısının esrarlı unsurları olarak karşımıza çıkarlar.

Yaşayan âşıkların ve halk hikâyelerinde gördüğümüz âşik kahramanların âşıklığa (sanatçı kişiliğe) geçişinde etken olan kompleks motif tiplerinin örneklerini gelişim sırasına göre değerlendirmeye çalışacağız.

Çıldırli Âşik Şenlik: Asıl adı Hasan olan Şenlik, 1850 yılında Kars'ın Çıldır ilçesinin Suhara (Yakınsu) köyünde doğmuştur. Babası, köyünde çiftçilikle uğraşan Molla Kadir'dir. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarında çobanlık yapan Hasan, uzun kış gecelerinde babasının elinden tutup âşik meclislerine veya köy imamının, ehli dillerin köy odalarında okuduğu Ahmediyeye, Battalgazi, siret, Hz. Ali Cenklerini ve anlatılan şehit menkıbelerini dinlemeye giderdi. Çıldır uzun yıllar Rus işgalinde kalmıştır. Ardı arkası kesilmeyen savaş ve göç felaketleri, genç yaşta ölen yiğitler, muradını alamayan genç kızlar, analar babalar ve yetim yavrular halk dilinde içli, yanık destanların ve öykülerin oluşmasına neden olmuştur. Hasan çocukluğundan itibaren bu olayları görmüş, bu olaylar üzerine koşulan destanlar, türküler ağıtlar ve öykülerle yetişmiştir.

Hasan on dört yaşına geldiğinde ava ve avcılığa merak sarar. Bir ikinci zamanı Karasu çayının yanında ördek avlamak için pusuya yatar. Üzerine bir ağırlık çöker ve uyur uyanık halde rüyalar âlemine dalar ve ikinci günün akşamına kadar burada kalır. Hasan'ın eve dönmediğini gören Kadir, köy halkı ile birlikte oğlunu aramaya başlar. Hasan'ı baygın halde bularak eve getirirler.

Hasan uyandığına pişman ve dalgın bir tavırla konuşmadan etrafına toplanan halkı süzer. Köyün İmami, "Oğlum Hasan sana ne oldu, neden böyle duruyorsun, niçin konuşmuyorsun" diyince, yerinden doğrularak şu sözleri söyler:

Rüyayı âlemde yattığım yerde
Neçe yüz bin hayal güşuma geldi
Üğbe üğ cismime saldı bir ateş
Sevdiğim salatın düşuma geldi

Aynuna gemiştı gaflet lüzumu
Kör oluban açmayaydım gözümü
Bir tagayyır keyfte gördüm özümü
O kadar muhabbeti hoşuma geldi

Şenliğem hâkine gettim gettim yüzünen
Bir kemle danıştım şirin sözünen
Hayıf ki bakmadım kıyar gözünen
Sürahi gameti karşıma geldi

Bilge bir kişi olan köy İmamı: Hasan, türküde söylediğin sevdiğin salatın ve türkünün sonunda tapşırдыңın (adını söylediğin) Şenlik kimdir? diye sorunca Hasan, köylülerin meraklı bakışları karşısında ikinci türküsünü söyler:

Yığılın ahbaplar yaren yoldaşlar
Bir sağalmaz derde düştüm bu gece
Hikmet-i pîr ile ab-ı zülalden
Kevser bulağından içtim bu gece

Kudret mektebinde verdiler dersi
Zahirde göründü arş ile kürsi
Hıfımda zapt oldu Arabî Farsî
Lügât-i imrânı seçtim bu gece

Sefil Şenlik Hak'tan buldu kemali
Bu fikirle vasfı halin demeli
Bedirlenmiş gördüm güzel cemali
Tagayyır hal oluf şaşım bu gece

Çocukluğundan beri âşıkların anlattığı halk hikâyelerini, türkülerini, destanları ve menkıbeleri dinleyerek büyüyen genç Hasan'ın benliği, kişiliği bu olaylarla yoğrularak gelişmişti. Köylerinden, gizli gizli sevdiği Huri adlı kızın aşkı, âşık olma sevdasının tuzu biberi olmuş, yaktığı seveda türkülerini tenhalarda söylemeye başlamıştı. Ruhun ve bedenun buna hazır olan Hasan, manevi bir gücün, sırlı bir olayın beklentisi içerisindeydi.

Av yerinde uzun süre daldığı derin bir gaflet uykusunda sıkıntılı, karmaşık rüyalar görmesini, âşıklık arzu ve emellerinin gerçekleştiği şekilde yorumlayan Hasan, doğuştan var olan şairlik yeteneğini bu yöne kanalize etmesini bilmiştir. Zira kişiyi sanata yönelten ve sanatçılık formasyonu kazandıran, özünde var olan sanatsal dürtüdür. Şenlik söylediği şiirle, gaflet ve rüya anında tebdil olup

değiştirdiğini ve başka bir âleme geçtiğini, Peygamberin cemalini ve sevdiği salatını gördüğünü, Pîr'in kendisine cennet havuzundan Kevser suyu içirdiğini söylüyor. İlahi kudretten Arapça, Farsça ve Kurân-ı Kerim'in Âl-i İmrân suresini öğrendiğini, ayrıca huzurda kendisine “Şenlik” mahlası verildiğini şiirlerinde dile getiriyor (Aslan, 2007: 15).

Şiirlerdeki bilgilerden, Şenlik'in, vecd (trans) halinde ilahi âleme dalarak âşıklık yeteneği kazandığı anlaşılıyor.

Yaşar Reyhani: 1934 yılında Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı Avlar köyünde dünyaya gelmiştir. Babası çiftçilik ve çobanlıkla geçimini sürdüren Recep, anası Yıldız hanımdır. Horasan ilçesinde ilkokula başlayan Yaşar, çeşitli olanaksızlıklar nedeniyle üçüncü sınıftan ayrılmak zorunda kalır. Daha sonraki yıllarda dışarıdan bitirme sınavlarına girerek ilk ve ortaokulu bitirir.

Çocukluk yıllarından itibaren âşık meclislerinde anlatılan hikâye ve türkülere hevesli olan Yaşar, bu arada Kerem ile Aslı, Emrah ile Selvihan hikâye kitapları ile Şenlik'in ve Sümmani'nin şiirlerini ezberleyip okumaya çalışır.

12-13 yaşlarında iken Tahir Hoca köyü yakınındaki Zamal yöresinde bulunan Göreşken Baba türbesi civarında, bir akşam vakti inekleri otlatırken üzerine bir ağırlık çöker ve sıkıntılar içerisinde baygın düşer, uykuya dalar. Geceyi orada geçir (Düzgün, 1997: 12). Rüyasında yedi ihtiyarla Alvar şeyhi Mehmet Lütfü Efendinin de bulunduğu bir mecliste namaz kılar, kendisine şerbet sunulur ve köylerinden, sevdiği Hatun adlı kızın hayali gösterilir. Daha sonra kendisine “Dertli” mahlası verilen Yaşar, eskilerde aynı isimde bir halk şairi bulunduğu için bu mahlası kullanmaz. Mehmet Efendi, Yaşar'a mavi bir boncuk vererek iyi saklamasını söyler

Ertesi gün babasıyla birlikte Yaşar'ı aramaya çıkan köylüler, onu baygın, sayıklar bir halde bularak evine getirirler. Aylarca bu olayın etkisinden kurtulamayan ve uyur uyanık halde gezip dolaşan Yaşar'ın aklını yitirdiğini ve divane olduğunu düşünerek hocalara, hekimlere götürürler. Biraz daha iyileştiği zaman babası kendisine bir saz alır ve ilk şiirlerini söylemeye başlar:

*İşhar-ı şikârum türbe-i Zamal
Bu sırrı esrarı bana gösterdi
Canda olan varım Cabbar-u Celâl
Bir muhannet yârı bana gösterdi*

*Gönlümün sultanı ah müy-î pervaz
Bekletme mektubun gayet sık sık yaz
Aramızda hiç olmasın itiraz
Çünkü bu ikrarı bana gösterdi.*

*Kurulmuş meclis-î üçler yediler
Sundular cam ile dolu dediler*

*Melaikler saf oluban geldiler
Dertli nâmidarı bana gösterdi.*

Reyhani'nin derin dalgınlık, gaflet, uyku ve kendinden geçme gibi psişik değişimler sonucu âşıklık mertebesine ulaştığı, yukarıdaki sözlerinden anlaşılmaktadır.

Mustafa Nihani: Asıl adı Mustafa Gedik olan Nihani, 1885 yılında Erzurum'un Şenkaya ilcesine bağlı Bardız nahiyesinin Göreşken köyünde doğmuş, 1967 yılında aynı köyde ölmüştür. Köyünde çiftçilik ve çobanlık yaparak geçinen Nihani'nin üçü erkek ikisi kız beş çocuğu bulunmaktadır (Aslan, 2003: 55).

Sevdiği, "Perişan" adlı bir kızla evlenen ve "Aşk olmadan meşk olmaz!" diyen Nihani, âşıklığının mayasının gerçek aşk olduğunu söylüyor.

Nihani, âşıklığa yönelmesini, 1943 yılında Sarıkamış'ta askerliği sırasında tanışıp gördüğü Behçet Kemal Çağlar'a anlatır: Bizim eve çok âşık gelir giderdi. Kaçının sazını çalmayı denedimse olmadı. Elimi kulağıma atsam, uydurma şöyle dursun, ezberden bildiğim türküyü şaşırırdım. Sürü güderken söylediğim çok olurdu ya hoş... Bir yaz günüydü. İki çobanla birlikte sürüyü önümüze kattık; Oltu'nun Oğuz tepesinden bizim köye doğru sürüyorduk. Karanlık bastı, durduk, geceleyelim dedik üçümüz sürünün birer yanına dağıldık. Başımı dayayacak taş benzer bir şey aradım. Bulut gibi, uyuklar gibi oldum. Sonra taşı bir yokladım ki mezar taşı; bir şehit mezarı, içime bir ürperti geldi. İki rekât nafle kılayım, hem ben ferahsırım, hem de şehide fatiha yollarım dedim. Birinci rekâtın ettihiyatisine oturduğumu biliyorum. Düşüp kalmışım. Ben uzanmış halsiz yatıyorum. Üç sakallı bana doğru yürüyor, ellerinde dolu taslar var. Yüzlerinden tatlılık akıyor. Gülümsüyorlar da. Evlat, dediler; doğrul iç. Ağzım içe dursun, kulağıma bir ses çalındı. Başımı çevirdim bir de baktım; Yüzü öte yana dönük, saç topukta, boylu poslu bir taze, bir ağıt yakmış söyleyip sızlıyor. Dinledim, dinledim fark ettim bana ağlar olmuş. Bana gönül vermiş. Ölümü biliyor. Ağlayıp söylüyor, söyleyip ağlıyor. Ben ölmedim diyeceğim, Ben ölmedim diyeceğim ama sen ol da söyle. Şimdi üç dolu tas içtim, gene ağzım kuru, dudaklarım bir birine yapışık. Aman başımı alıp gidiyor. Birazdan seslensem de fayda yok. Sesim çıkmıyor. Yoksa öldüm mü ki? Kan ter içinde uyandım (Çağlar, 1952: 33).

Arkadaşlarının sırtında evine götürülen Mustafa, ikinci günü uyanıp gözlerini açabilmiş. Hal ve hareketlerinden rüyasında pîr elinden dolu içtiğini anlayan arkadaşları, yörenin usta Hak âşığı Narmanlı Sümmani'yi getirmişler. İnanışa göre dolu içen baygın bir kişi ancak bir Hak âşığının sazi ve sesiyle gafletten uyanabilir.

Sazına düzen veren Sümmani, genç Mustafa'nın karşısına geçerek, sırrını çözmek ve halini anlamak için imtihana başlamış:

- Sümmani: *Dinle oğul dinle gûş ver bu söze
Bakalım esrara erebildin mi
Evvela kim geldi göründü göze
Huzurunda boyun burabildin mi*
- Nihani: *Bin üç yüz on sekiz tarih bu zaman
Bir derin esrara erenlerdeniz
Geldi selam verdi üç tek dervişan
Erbab huzuruna varanlardanız*
- Sümmani: *Esrarın gizli mi yoksa âşikâr
Söyle ne canibe oldular tayyar
Giyimleri nasıl ellerde ne var
Acaba yüz-be yüz görebildin mi*
- Nihani: *Misk-i anber gibi geldi reyhası
Beyaz yeşil taşlı boydan libası
Sundular üçü de bir dolu tası
Hâk-i payine yüz sürenlerdeniz*
- Sümmani: *Neler geldi bu Sümman 'ın başına
Sen de mi kavruldun aşk ateşine
Sevda temrenini mermer taşına
Sen de benim gibi vurabildin mi*
- Nihani: *Ne sorarsın Nihani 'nin işini
Seyretsene gözden akan yaşını
Aşkın temreniyle mermer taşını
Çalıp baştan başa yaranlardanız*

Sözleri sona erdikten sonra gözlerinden yaşlar akan Sümmani, genç âşığın pîr elinden dolu içtiğini, sırda erdiğini anlar ve alnından öperek kutlar.

Nihani'nin, yukarıda anlattığı öyküsü ve “O günden beri gözüme görünürler söylerim, görünmez olurlar söylerim, gönlüm taşar söylerim, gözüm taşar söylerim, söylerim de söylerim” sözleriyle sanat kaynağının manevi olduğunu ifade ediyor

Yusuf Zülâli: 1873 yılında Kars'ın Posof ilçesinin, eski adı Suskap olan Âşık Zülali köyünde doğmuştur. Çocukluk yıllarında, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan ailesinin yanında medreseye devam eden Yusuf'un zamanla daha çok âşıklığa ve türkülere hevesli olduğu dikkati çeker. İlk gençlik yıllarının sevdalı gönlü ve âşıklık tutkusuyla yanık türküler, koşma ve destanlar söylemeye başlar. 13-14 yaşlarında iken bahçede bulduğu bir elmayı ısırır fakat yiyemeden elma kaybolur. Pîrin verdiği bu elma bir aşk yemişidir. Yusuf hastalanır, yarı baygın gezip dolaşmaya başlar. Köylerinin yanındaki mezarlıkta baygın halde bulunarak

evine getirilir. Durumunu soranlara; üç ak sakallı ihtiyarın gözüne görünerek, kendisine yeşil kağıt üzerinde yazılı “Zülali” adını okuttuklarını, pîrler sır olup gittikten sonra gelen çok güzel bir kıza âşık olduğunu ve kızla karşılıklı olarak aşağıda verdiğimiz türkülerle söyleştiklerini anlatır:

Kız: *Gönül hâbda gördüğünü arzular
Kendi öz tahtunun mihmanesidir
Yada düştü yaralarım sızılar
Şahım sırf ülkenin bir tanesidir*

Zülali: *Gözüm mihribanda gönlüm perişan
Bu genci minnetin gam ülkesidir
Didarı Süleyman veçhi ürüşan
Yusuf Zelha onun müptelasıdır.*

Kız: *Bağbancıdır başa gelecek diye
Gözüm cemalini görecektir diye
Eğlen vatanına gelecek diye
Meğer kahpe felek dubarasıdır*

Zülali: *Mağripten bir yıldız bitecek olsa
Ay günün şevkini tutacak olsa
Herkes sevdiğini alacak olsa
Bu da âşıkların ibaresidir*

Kız: *Kendi cünun iniki de çağıdı
Onun resmi meleklerde çoğidi
On iki padişah gezdim yoğidi
Mehriban o yerin maşukasıdır*

Zülali: *Leylü nahar görünürde gayetten
Mübarek ismini aldım ayetten
Üç senedir vurulmuşum cesetten
Zülâlî bu derdin asliyesidir.*

Bu söyleşilerden sonra kız sır olup gözden kaybolur. Zülali çok üzülür ve ağlamaya başlar. Pîr tekrar gelir, Zülali’ye sevgi, saz ve söz konusunda öğütler verir ve maşukasının adının “Perî” olduğunu söyler. Bunun üzerine Zülali Pîrden sevgilisini sorar:

Zülali: *Hattı tuğrasında kara yazılar
Can kışu kafesten uçtu gördün mü
Peşi sıra figân eder kuzular
Ceylan bu ovadan geçti gördün mü*

Pîr: *Bir bülbüldü uçtu gitti bağından
Selvinin dalları kurudu gördüm*

*Bağbana vefa yok civan çağından
Sürdüğün devranlar eridi gördüm*

Zülali: *Mecnun Leyla için doldu vadesi
Zelha'dan az mıdır Yakup dedesi
Yusuf mahcemalli, Davut sedası
Süleyman veziri geçti gördün mü*

Pîr: *O tahta çıkalı tam seher vakti
Onun hûb cemali cihanı yaktı
On sekiz bin âlem seyrine çıktı
Gökten ejderhalar yeridi gördüm*

Zülali: *Ah çeker Zülâlî vurdular dağı
Bilmem gitti ne yandadır durağı
Kırklar meclisinde Kevser bulağı
Erenler elinden içti gördün mü*

Pîr: *Edna Pîr söylüyor yanarsın neden
Kırklar meclisinde bade nüş eden
Varıp o diyara gider Yemen'den
Âşık sevdiçeğin "Peri" dir gördüm*

Bu günden sonra Zülâlî aşk hastası olarak yatağa düşer. İyi olabilmesi için, aşk badesi içmiş usta bir âşığın sazını ve sesini duyması gerekir. Bu nedenle yöredeki âşıklardan Süleyman ustayı Zülali'nin yanına getirirler. Süleyman usta sazla söze başlayınca, Zülali gözlerini açarak yatağından doğrulur, sazı eline alarak aşağıdaki zincirleme koşmasıyla derdini anlatır:

*Hâb-ı nazda yatar iken efendim
Gafllet rüyasından gafa çekildi
Yığıldı erenler, pırter, yediler
Her biri bir divan safa çekildi*

*Safa çekilende işittim seda
Onlar lisanında zıkr oldu Hüda
Baktım ellerinde bir dolu bade
Sandım vücuduma sefa çekildi*

*Sefa çekilende bahtım karaya
Türlü renk ezdiler merhem yaraya
Göklerden bir hûri indi araya
Tabla kurup kendi rafa çekildi*

Rafa çekilende çıktı köşküne

*Nazar kıldı bencileyin düşküne
Bir bade verdiler yârin aşkına
Yangın talihinden vefa çekildi*

*Vefası yok inci mercan takınır
Lale sümbül hallarından sakınır
Yâr dilinden İncil Tevrat okunur
Ben Furkan dilerdim kaf'a çekildi*

*Kaf'ta bildim ol keremler kânını
Cismime arz ettim aşk düşmanını
Der Zülali sevdim yâr mekânını
Derler yolun dahi Kaf'a çekildi*

Yukarıdaki anlatmalarından genç Yusuf'un gaflet ve rüya anında manevi âleme daldığını pîrler ve erenler meclisinde dolu içirildiğini, maşukasının cemalinin gösterildiğini ve kendisine “Zülali” mahlası verildiğini anlıyoruz. Bu durum Zülali'nin aşamalı olarak yoğun bir değişim (trans) geçirdikten sonra sanatçı formasyonu kazandığını ortaya koymaktadır.

Zülali'deki bu değişiklikleri ve âşıklık hevesini gören yakınları onu, komşu köy Varhanalı Âşık Abbas'ın çıraklığına gönderirler. Zülâlî, ustasıyla birlikte çevre köylerde dolaşarak düğün ve toplantılarda edeb erkân öğrenir, saz çalar, hikâye anlatır, türküler söyler (Aslan, 1978: 47).

Yaşayan âşıkların hayat hikâyelerinde gördüğümüz, trans halinde dolu/bade içerek sanatçı kişiliği kazanma motif kompleksi, Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Emrah ile Selvihan ve Âşık Şenlik'in hikâyelerinde de mevcuttur. Ancak halk hikâyelerinde çeşitli vesile ve şekillerde değişim geçirerek bade sunulan kahraman, bir sevgiliye âşık olma ve âşıklık yeteneği kazanmanın yanında ayrıca, yenilmezlik ve sevgilisine kavuşabilmek için her çeşit engeli aşabilecek kahramanlık yetenek ve unsurlarıyla da donatılır. Bu tür hikâyelerden olan Âşık Şenlik'in Salman Bey hikâyesinin kahramanı Salman Bey, pir elinden dolu içmiş âşık kahramanlardandır. Hikâyede, Çinmaçın ülkesinin Payitaht şehrinde Alhan vezirir oğlu Salman Bey, bir cuma akşamı odasında gaflete dalarak baygın halde yatar. Gecenin bir vaktinde üçlerden, beşlerden kırklardan nurani bir derviş bir elinde bade testisi, bir elinde kadeh Salman beyin karşısına dikilir... Derviş kadehi Salman Bey'e uzatır. Salman Bey içmek istemez. Derviş; Bu bade senin bildiğin badelerden değildir. Bu bade, arş-ı âladan sana gelen bir armağandır, bu badeyi içen ilm-i hikmetten ders alır, her arzusuna nail olur. Birinci badeyi Allah aşkına, ikinci badeyi Hz. Muhammed'i niyet edip yüz yirmi dört bin peygamber aşkına, üçüncü badeyi de Havaran ülkesinin Hatem şehrinde Müressep Şahı'nın kızı Turnatel Hanım'ın aşkına

içeceksin, der. Salman Bey badeyi içip kendinden geçer. Derviş bir ayna tutarak, Turnatel Hanım'ı Salman Bey'e gösterir. Salman Bey Turnatel'e âşık olur, kendinden geçer. Derviş aynı gece Turnatel Hanım'ın gözüne görünür ve onu da Salman Bey'e âşık eder. Salman Bey bade içtikten sonra yemez içmez, sararıp solar, hasta olur yatağa düşer. Salman Bey, derdinin ne olduğunu soran babası Alhan vezire şöyle cevap verir:

*Ders alıp Hak'tan okudum ilm-i âyet bu gece
Ben için vâsf-ı hal oldu çok rivayet bu gece
Âşıkı maşuka yazan ol ilahi Rabbena
Sırrı kudretten yerişti, hûb hidayet bu gece*

*Kaldırdı hüsni likabın tahn etti mah-i taba
Hasretinden bîzar oldum dü çeşmim gelmez hâba
Gâmeti selvi hıraman sürahi gaddi tuba
Bir acayıp gülman gördüm melek sıfat bu gece*

*Salman der od düştü cana vücudu kül olmuşam
Zar çekip feryad etmeğe şeyda bülbül olmuşam
Soldu gönlümün nevrâğı hali müşkül olmuşam
Gazabı kast etti cana hışmı adet bu gece.*

(Aslan, 2007: 37).

Yukarıda, yaşayan âşıkların ve halk hikâyelerinin âşık kahramanlarının ilahi değişimlerle sanatçı kişiliği kazandıklarını örneklerle tespit ettikten sonra, şaman adayının Şamanlığa geçişte yaşadığı trans olayı ile âşık adayının, gaflet/rüya olgusu bağlamında sanatçı kişiliği kazanmasının motif paralelizmini ve yakın benzerliklerini, oluşum sırasına göre ana başlıklar halinde belirtmeye çalışacağız.

1) Toplumsal ihtiyaç: Şamanizm inanisinin yaşandığı çağlarda insanlar üzerindeki en büyük etken hastalık, ölüm ve öteki dünyaya korkusudur. Bütün bu korkulardan kurtulmanın ve öteki dünyada huzura kavuşmanın ancak sihir, büyü ve ruhların etkisi ile mümkün olabileceği inanç ve düşüncesi hakimdi. Bu nedenle insanların din adamlarına yani Şamanlara ihtiyacı vardı. Törenler düzenleyerek, ilahiler, dini şiirler söyleyen şaman, çeşitli ritüellerle hastalara şifa verir, ölüleri kötü ruhlardan kurtarır, iyi ruhlarla irtibata geçerek öteki dünyada huzur bulmasını sağlardı. Bu nedenlerle şamanın, toplumsal ihtiyacın doğurduğu çok yönlü ve çok görevli bir sanatçı olduğu görülmektedir. Âşığın doğuşu ve ortaya çıkışı da genel anlamda toplumun ihtiyacından doğmuştur. Ancak bu, şamanda olduğu gibi manevi değil, dünyevi yani reel bir ihtiyaçtır. İnsanlar iyi vakit geçirmek, eğlenmek ve duyguların tatmin etmek için âşık dinlerler. Âşık ise, hem toplumun hem de kendisinin maddî ve manevi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bu sanata hazırlanır.

2) Hazırlık dönemi: Şaman atalarından birinin ruhu, şaman neslinden gelen veya hevesli bir genci, şaman olmak için teşvik eder ve onu psikolojik olarak hazırlayıp Şamanlığa yönlendirir. Genç âşık adayının da benzer durumlar yaşadığı dikkati çeker. İlk gençlik yıllarında âşık meclislerinde, yaşamış ve yaşayan usta âşıkların yaşam öykülerini, hikâyelerini ve türkülerini dinleyen, onlara heveslenen aday, gece gündüz bu düşünceler üzerine yoğunlaşır. Pir elinden dolu içerek Hak âşığı olmuş, hayranlık duyduğu usta âşiklerden birisini kendisine idol, rehber seçer ve onun gibi olmak özentişi içerisine girer. Böylece aday, psikolojik olarak âşık olmaya hazırdır.

3) Rüya, gaflet ve Trans hali: Şamanlık belirtileri gösteren genç şaman adayı, esrime nöbetine girer, garip sesler çıkarır, düşündüğü ve kurguladığı amaca ulaşmak için transa geçer ve bilinçaltıyla doğrudan iletişim kurarak ruhlar dünyasında seyahat eder. Yer ve yer altı dünyasının gizli âlemlerini dolaşır, iyi ve kötü ruhlarla konuşur. Üç veya yedi gün yiyip içmeden sürekli uyku ve baygınlık halinde doğaçlama ilahiler, dini şiirler söyler, gaipten ve gelecekte haberler vererek şaman belirtileri sergilemeye başlar. Trans hali, fiziki veya ruhi bir şok etkisiyle son bulur. Bu etki, tambur veya davul sesidir. Usta bir şaman, tamburun tellerine veya davuluna üç defa vurur, çalgı sesini duyan şaman adayı kendine gelerek normal hale döner. Ruhlar âleminde yaşadıklarını doğaçlama söylediği dini şiirler ve ilahilerle çevresindekilere anlatır.

Âşıklığa başlama, şamanda olduğu gibi uyku, hastalık, baygınlık, esrime, trans haline girme ve kendinden geçme gibi fiziki ve psikolojik değişimlerle kendini gösterir. Âşık adayı, amacına ulaşmak için trans halinde bilinçaltındaki istek ve arzularını harekete geçirir. Kompleks oluşum ve kurgularla belirli aşamalarda seyreden bu olgunun esası, gerçek yaşamdan sırlı âleme geçiştir. Bu, peygamber, Hızır, veli, derviş, aksakallı ihtiyar, kırklar meclisi vb. kutsal bilinen kişi ve varlıkların bulunduğu manevi âlemdir. Yani şamanın trans halinde gezip, dolaşarak Şamanlık kazanımlarını elde ettiği yer üstü ve yer altı dünyasının gizli ruhlar âleminin yerini alan âlemdir. Yukarıda gördüğümüz örneklerde âşık adayı genel olarak bir vesileyle uyur uyanık halde kendinden geçer, transa girer ve kendini manevi âlemde bulur. Kutsal kişilerin elinden bade/dolu içer, saz çalma, doğaçlama şiir söyleme gibi sanatsal kazanımlar elde eder. Kendisine bir mahlas verilir ve cemalini/hayalini gördüğü bir kıza âşık olur. Usta bir âşığın saz sesiyle uyanır ve gaflette yaşadıklarını yanında bulunanlara türkülerle anlatır.

4) Eğitim süreci: Şaman adayı, usta yaşlı bir şaman tarafından eğitilerek yetiştirilir. Uzun yıllar süren ve birçok aşamada devam eden bedensel ve ruhi eğitimler sırasında şaman adayına dini ve mitolojik anlatımlar, sihir, büyü, fal, ibadet ritüelleri, ölen kişinin ruhunu öteki dünyaya gönderme, iyi ve kötü ruhlarla temas kurma, tören düzenleme, kurban sunma, hastaları sağaltma (şifacı), davul

çalma, dans etme ve şiir söyleme gibi Şamanlığın bütün bilgi beceri ve pratikleri kazandırılır.

Âşık adayının mesleğe girişinde de benzer durumlar söz konusudur. Âşığın mutlaka bilmesi ve uyması gereken geleneksel bilgi, mesleki töre ve kurallar vardır. Bu nedenle âşık geleneğinde çırak, çırak eğitimi ve çırak yetiştirme önemli bir yer tutar. Âşık adayı, çevresinde usta olarak bilinen bir âşığın yanında çıraklığa başlar. Ustasından saz, söz, usul ve makam pratikleri yanında meclis edep erkânı ile hikâye anlatma bilgi, beceri ve davranışları öğrenir.

Şamanın ve âşığın mistik değişimlerle yeni bir hayata geçişi, tekke ve tarikat öğretileriyle tarikata kabul törenlerini andırmaktadır. Tarikata girecek olan tâlib(aday)lerin mürîd, sâlik olabilmeleri için onlara “tarikât nâme” ve “nutuk” gibi tarikâtın edeb erkân, yol ve kurallarını anlatan manzumeler öğretilir. Şeyhinin önünde biât ettikten sonra bir velinin türbesinin yanında bulunan zâviyede belli bir süre halvet veya çileye girer. Tarikatın emrettiği menzil ve merhaleleri aşarak irşad etme derecesine erişen mürîde, şeyhi tarafından törenle hırka ve külah giydirilerek “icâzet nâme” verilir. Özellikle Alevi-Bektaşî, Halvetî ve Mevlevî tarikatlarına kabul törenlerinde bu tür uygulamalara oldukça önem verilir. Ayrıca Osmanlı esnaf teşkilatına kabul törenlerinde de benzer uygulamaların yapıldığı dikkati çeker.

Yukarıda oluşum ve gelişim sırasına göre; toplumsal ihtiyaç, hazırlık dönemi, esrime-baygınlık-trans hali ve eğitim süreci gibi aşamalarda irdelediğimiz şamanın ve âşığın sanata-mesleğe giriş sistem formasyonlarının oldukça benzeyip örtüştüğünü görüyoruz. Dikkati çeken bazı usul ve kavram farklılıklarının, binlerce yıllık din ve inanç sistemlerinden ve ayrıca sözlü geleneğe meydana gelen olası değişimlerden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Örneğin şamanın trans halinde iken münasebette bulunduğu iyi ve kötü ruhların yerini, âşıkta pîr, derviş, Hızır gibi kutsal kişiler almıştır. Ayrıca şamanın gezip dolaştığı mekânlar yerüstü ve yeraltı karanlıklar âlemi olmasına karşın, âşığın rüyada veya gaflette gördüğü yerler cennet-i âlâ, kırklar meclisi veya erenler sofrası gibi kutsal mekânlardır.

Şaman ve âşık, esrime, transa geçme, gaflet, baygınlık gibi fiziki ve psikolojik değişimlerle bilinçaltı ile iletişim kurarak sanatçı kişiliği kazanan tiplerdir. Bu değişim süreci, Şamanizm inanç sisteminde ve âşık geleneğinde oluşum ve gelişimi sağlayan en önemli motif kompleksidir. Her yönüyle paralellik gösteren ve örtüşen bütün bu motif ve unsurların sözlü gelenek yoluyla şamandan günümüz âşıklarına intikal ettiği açıklıkla görülmektedir. Bu bağlamda şaman, baksi, ozan ve âşığın, amaç, kazanım ve işlev bakımından aynı inanç, kültür ve geleneğin günümüze kadar devam edip gelen birer halkası olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar:

ASLAN, Ensar. (1978). *Doğu Anadolu Saz Şairleri*. Erzurum.

- _____ (2003). *Halkbilimi Araştırmaları*. Diyarbakır.
- _____ (2007). *Çıldırılı Âşık Şenlik*. Ankara.
- _____ (2008). *Türk Halk Edebiyatı*. Ankara.
- BALİ, Muhan. (1973). *Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*. Ankara.
- BAŞGÖZ, İlhan. (1967). “Dream Motif in Turkish Folk Stories and Shamanistic Initiation”, *Asian Folklore Studies*, Cilt 16-1, Tokyo.
- BORATAV, P. Naili. (1988). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. İstanbul.
- ÇAĞLAR, B. Kemal. (1952). “Bardızlı Nihani”, *TFA*, C. 2 No.33.
- DİZDAROĞLU, Hikmet. (1969). “Halk Şiirinde Türler”, *TDK*, Ankara.
- DÜZGÜN, Dilaver. (1997). *Âşık Yaşar Reyhani*. Erzurum.
- ELÇİN, Şükrü. (1949). *Kerem ile Aslı Hikâyesi*. Ankara.
- ELİADA, Mircea. (1999). *Şamanizm*. Çev. İsmet Birkan, Ankara.
- ERGİN, Muharrem. (1975). *Orhun Abideleri*. İstanbul.
- GÖKALP, Mehmet. (1988). *Bardızlı Âşık Nihani*. Ankara.
- GÜNAY, Umay. (1986). *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*. Ankara.
- İNAN, Abdulkadir. (1972). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim. (1976). *Türk Dünyası El Kitabı, Göktürk Hakanları*. Ankara.
- KAFKASYALI, Ali. (1998). *Âşık Murat Çobanoğlu: Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Ankara.
- KALAFAT, Yaşar. (2004). *Altaylar’dan Anadolu’ya Kamizm-Şamanizm*. İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1989). *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara.
- OĞUZ, Öcal. (2004). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara.
- ÖGEL, Bahaeddin. (1971). *Türk Mitolojisi*. Ankara.
- ÖZARSLAN, Metin. (2001). *Erzurum Âşıklık Geleneği*. Ankara.
- TÜRKMEN, Fikret. (1995). *Âşık Garip Hikâyesi*. Ankara.